

HĽADANIE HRANÍC V PREKLADOCH KUNDEROVEJ ESEJE *UNESENÝ ZÁPAD* ANEB *TRAGÉDIE STŘEDNÍ EVROPY*

CHARLES SABATOS

SABATOS, Charles: *Searching for Borders in the Translations of Kundera's Essay The Kidnapped West or the Tragedy of Central Europe*, 2025, Vol. 7, Issue 1, pp. 7 – 16. DOI: 10.17846/CEV.2025.07.1.7-16.

ABSTRACT: Milan Kundera's most influential essay *Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale* (1983), published at the peak of his novelistic success, helped establish him as a leading voice in European culture. The English translation of this article, published in 1984 in two versions – *A Kidnapped West or Culture Bows Out* and *The Tragedy of Central Europe* – had an even greater international impact. These translations subtly adjusted the “imaginary borders” of Kundera's Central Europe through small changes in the text, including statements about Western Europe, the United States, and Soviet Ukraine.

KEYWORDS: Milan Kundera. Central Europe. Translation.

Začiatkom 80. rokov, keď si jeho romány získavali pozornosť kritikov a čitateľov na celom svete, napísal Milan Kundera esej vo francúzštine, ktorá ho definovala ako spisovateľa, jedinečne postaveného na komentovanie súčasnej európskej kultúry. Táto esej *Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale* [Unesený Západ aneb Tragédie střední Evropy] (1983) sa pokúšala prekresliť hranice Európy počas studenej vojny. Ako Kundera slávne tvrdí, „o režimech v satelitech Ruska si neděláme iluze. Ale zapomíná se na podstatu jejich tragédie: ty země zmizely z mapy Západu. Jak vysvětlit, že tato stránka dramatu zůstala téměř neviditelná? [...] Poláci, Češi, Slováci i Maďaři měli pohnuté, fragmentární dějiny a tradici státu méně silnou a méně plynulou než velké evropské národy“ (Kundera 2023, 40 – 41).¹ Hoci územie Kunderovej strednej Európy je viac-menej územím bývalých krajín habsburskej ríše, trvá na tom, že pre tento región neexistujú žiadne definitívne hranice: „Bylo by marné chtít je přesně určit. Neboť střední Evropa není stát, ale kultura nebo osud. Její hranice jsou imaginární a v každé nové historické situaci se musí znovu a znovu vytyčovat“ (2023, 47).²

Hoci Kundera zostal aj v 21. storočí veľmi čítaným a kriticky diskutovaným autorom, jeho reputácia nikdy neprekonala vrchol, ktorý dosiahol v polovici 80. rokov. Zatiaľ čo jeho romány zostali celosvetovo populárne, vplyv jeho esejí sa začal vytrácať, až kým rozsiahla ruská invázia na Ukrajinu v r. 2022 nepriniesla „Unesený Západ“ späť do všeobecného povedomia. „Tragická“ relevantnosť tejto eseye pre európsku identitu, ktorá sa po roku 1989 zjednotením strednej Európy cez spadnutú „železnú oponu“ akoby vytrácala, sa tak naliehavo vrátila na samom konci Kunderovho života. Ako poznamenal Tomáš Kubíček vo svojom úvode do zborníka *Únos Západu* aneb laboratór soumraku, „navzdory doléhavým politickým událostem, které dnes opět tematizují onen prostor mezi, nepodléhá Kunderův esej prchavé aktualitě a nezůstává kdesi v minulosti.

¹ V orig.: „On ne se fait plus d'illusions sur les régimes des pays satellites de la Russie. Mais on oublie l'essence de leur tragédie: ils ont disparu de la carte de l'Occident. Comment expliquer que cette face du drame soit restée quasi invisible? [...] Les Polonais, les Tchèques, les Hongrois avaient eu une histoire mouvementée, fragmentée, et une tradition d'État moins forte et moins continue que celle des grands peuples européens“ (Kundera 1983, 10).

² V orig.: „Il serait vain de les vouloir définir avec exactitude. Car l'Europe centrale n'est pas un État, mais une culture ou un destin. Ses frontières sont imaginaires et doivent être tracées et retracées à partir de chaque situation historique nouvelle“ (Kundera 1983, 13).

Zdá sa, že nám tu stále zostáva k dispozícii význam jeho kľúčové otázky po schopnosti Evropanů identifikovať hodnoty vlastnej kultúry“ (2022, 12).

Zatiaľ čo česká kultúra je jednoznačne jadrom Kunderovej strednej Európy, „nejisté územie malých národov medzi Ruskom a Nemeckom“ (2023, 50), iba Poľsko a Maďarsko sú plne zahrnuté v tejto zóne; inak sú jej „imaginárne hranice“ dosť nejasné. Aj Slovensko má v jeho pohľade na strednú Európu nejednoznačné miesto, ako v nedávnom článku upozornil Tibor Žilka: „Napriek týmto kontaktom [odvoláva sa tu na Dominika Tatarku] a pravdepodobne aj vzťahu k Slovensku sa Kundera vo svojom francúzskom exile slovenským reáliám vyhýbal: vždy hovorí iba o českom národe, píše o českých mestách a ľuďoch – bez akejkoľvek zmienky o Slovákoch a Slovensku“ (2023, 109). Stojí za zmienku, že jedna z mála zmien, ktoré si česká prekladateľka dovolila v pôvodnom francúzskom texte, je vo vyššie citovanej pasáži, kde okrem Poliakov, Čechov a Maďarov boli pridaní ich stredoeurópski susedia Slováci (Kundera 2023, 41).³

Vzhľadom na priesečníky jazyka, politiky a identity v stredoeurópskej spoločnosti je Kunderova esej pokusom „preložiť“ historické rozdiely medzi malými národmi tohto regiónu do kultúrnej solidarity. Ako uviedol Peter Darovec, myšlienky v esejí pochádzajú z Kunderových skúseností, keď ako „mladý dynamický spisovateľ, kto [...] nielen svojou tvorbou, ale aj verejným angažovaním sa spolureprezentoval kultúru a literatúru ako významný faktor spoločenského diania. Ale o necelé dve dekády neskôr to bol rovnako on, už zrelý spisovateľ v emigrácii, kto v slávnej esejí *Únos Západu* aneb *tragédie střední Evropy* (1983) uvidel zánik kultúry ako dejinotvorného a zároveň politicky relevantného fenoménu zjednocujúceho celý európsky priestor“ (2023, 28). Táto esej je však rovnako významná pre to, čo vynecháva, pretože jeho „imaginárne hranice“ sa „prekresľujú“ podľa toho, ktorú verziu eseye číta. Esaj bola upravená v anglickom preklade (1984a, 1984b), ktorý jemne upravil hranice medzi strednou, západnou a východnou Európou.

Kunderov nárok na nadnárodnú stredoeurópsku identitu možno chápať ako formu „kultúrneho prekladu“ pre zahraničných čitateľov, ktorý pomáha vytvárať nový obraz regiónu, no kvôli rozdielom medzi týmito verziami neexistuje skutočný „originálny“ text. Jakub Česka vo svojej štúdii o emocionálnom základe Kunderovej poetiky vidí podobne tendenciu autora „prehodnocovať“ svoje doterajšie predstavy: „Nespočíva polysémantičnosť Kunderova diela v dialogickom princípu, v prehodnocovaní dříve vypracované tematiky? To, čo je najprve súčasťou autorova priamočarého sdelenia, sa neskôr môže stať (a stáva) predmetom kritického reflexu a distance“ (2020, 128). Rozdiely medzi prekladmi jeho najvýznamnejšej eseye zdôrazňujú úzky vzťah medzi dvoma najdôležitejšími témami Kunderu na vrchole jeho kariéry: jeho naliehaním na predefinovanie kultúrnych hraníc Európy v rozpore s dovtedy prevládajúcou politickou realitou a jeho rastúcou posadnutosťou vernosti jeho prekladov.

Kultúra je pre Kunderu spôsobom, ako odolávať moci na oboch stranách rozdelenia studenej vojny; preklad je spôsob presadzovania tvorivej kontroly vo svete, kde jeho kľúčový umelecký nástroj, čeština, nemá prakticky žiadnu hodnotu. V jeho diele je len málo prípadov tak jasných ako „Unesený Západ“, kde sú rozdiely v textoch medzi jazykmi také výrazné, že ich možno považovať skôr za zámerné variácie. Kundera vytvára text, ktorý sa vzpiera jazykovým identitám rovnako, ako odmieta politické hranice.

Mapovanie týchto hraníc ešte viac komplikuje fakt, že Kunderova najvplyvnejšia esej má zložitú publikačnú históriu. Esaj najprv vyšla vo švédskom preklade (*Ett kidnappat västerland, eller Centraleuropas tragedi*) v časopise *Ord och Bild* v roku 1983 a francúzsky originál bol publikovaný v novembri toho istého roku v časopise *Le Débat*. Na jar 1984 vyšiel anglický preklad Edmunda Whitea (jediného z Kunderových prekladateľov, ktorý bol sám o sebe známym spisovateľom)

³ Keďže takáto zmena sa objavila už v anglickom preklade (1984a), s najväčšou pravdepodobnosťou bola na žiadosť Kunderu.

dvakrát s rôznymi názvami (ktoré boli prevzaté z oboch častí pôvodného francúzskeho názvu). Číslo britského časopisu Granta venovaný Kunderovi obsahovalo aj úryvok z vtedy pripravovaného románu Nesnesiteľná ľahkosť bytí, rozhovor s Kunderom od spisovateľa Iana McEwana, fotografie z invázie vojsk Varšavskej zmluvy v roku 1968 a dokonca aj trochu gýčovitý návrh obálky s fotografiou Alexandra Dubčeka a mottom „Greetings from Prague“ [Pozdrav z Prahy], pričom esej dostala trochu nový názov: A Kidnapped West or Culture Bows Out [Unesený Západ aneb Kultura postoupí své místo]. V americkej polmesačnej revue New York Review of Books esej vyšla pod názvom The Tragedy of Central Europe [Tragédia strednej Európy], čím sa stala všeobecnejšie známou v anglicky hovoriacom svete aj v niektorých medzinárodných diskusiách, ktoré nasledovali po jej vydaní. Ako poznamenal v rozhovore o jeho osobnej známosti s Kunderom politológ Samuel Abrahám, „Kunderovi sa zmena [názvu] veľmi nepáčila, pretože zmenila stred záujmu“⁴ (Abrahám a Reichardt, 2023).⁵

Rozdiely medzi francúzskym originálom a anglickým prekladom sú dostatočne výrazné na to, aby sa anglický text mohol považovať za revidovanú verziu, ako vysvetlila prekladateľka Anna Kareninová v poznámke k prvému (a novopreloženému) českému knižnému vydaniu: „Anglický text se od francouzského originálu liší: je upraven, krácen, formulačně rozvolněn, pozměněno je i členění do kapitol; některé poznámky pod čarou jsou vypuštěny, jiné doplněny“ (Kundera 2023, 67). Je však menej známe, že aj medzi týmito dvoma anglickými verziami existujú významné rozdiely, ako sa bude diskutovať nižšie. Článok bol neskôr publikovaný v nemeckom ľavicovom časopise Kommune v preklade, ktorý si čiastočne zachoval francúzsky názov *Un Occident kidnappé oder Die Tragödie Zentraleuropas* (1984). Prvý český preklad tiež vyšiel v Nemecku, v emigrantskom časopise 150000 Slovo so sídlom v Kolíne nad Rýnom, a hoci jeho názov (Únos Západu) bol prevzatý z francúzskej verzie, text bol prekladom anglického (teda amerického) vydania (Kundera 1985). Rovnaký text bol v nasledujúcom roku znovu publikovaný v štvrtročníku Proměny, ktorý vydávala Československá spoločnosť pro vědy a umění (SVU) so sídlom v New Yorku. Ani jeden z týchto časopisov nemenoval českého prekladateľa (čo bolo v období normalizácie pochopiteľné), ale podľa Miloša Zelenku sa zdá pravdepodobné, že ju preložil disidentský novinár Karel Kyncl (Zelenka 2024, 143).

Pri porovnaní francúzskej verzie s dvoma anglickými prekladmi možno vidieť, že Kunderove názory na západnú Európu, Balkán, Ukrajinu a dokonca aj Spojené štáty sa značne posunuli, pravdepodobne podľa zamýšľanej čitateľskej skupiny. Tieto rozdiely pretrvávali takmer o 40 rokov neskôr, keď bola esej prvýkrát knižne publikovaná. Po roku 1989, keď Kundera opäť mohol publikovať svoje knihy vo svojej vlasti, vydal svoje eseje v iných, kratších formátoch ako štyri zborníky, v ktorých sa nakoniec objavili vo francúzštine a vo väčšine svetových jazykov. Rozhodol sa tiež nezverejniť niekoľko svojich „politických“ eseí, vrátane Uneseného západu, hoci už vyšla v češtine na Západe.

Až po desaťročiach Kundera zmenil názor a francúzsky originál vydal knižne vydavateľ Gallimard spolu s ďalším krátkym textom Neistota národa, ktorý predniesol ako prejav v júni 1967 na zjazde Československých spisovateľov, aj nový úvod francúzskeho politológa Jacquesa Rupnika (Kundera 2021). Anglické knižné vydanie, ktoré vyšlo o dva roky neskôr, reprodukovalo preloženú verziu Edmunda Whitea nezmenenú so všetkými jej rozdielmi, ale po prvýkrát bol preložený celý francúzsky názov do angličtiny: A Kidnapped West: The Tragedy of Central Europe (Kundera 2023a). Ako však poznamenáva Kareninová, v doslove svojho českého prekladu, „závažnou

⁴ V orig.: „Kundera was not very fond of the [title] change because it altered the focus.“

⁵ Počas konferencie *Milan Kundera a světová literatura*, ktorá sa konala v októbri 2024 v Českom centre v Bratislave, sa Samuel Abrahám podelil o zaujímavú informáciu zo svojich osobných rozhovorov s Kunderom, že autor preferoval pre svoju esej názov britského prekladu *Culture Bows Out*.

předlohou českého vydání a mého překladu je původní francouzská podoba eseje“ (Kundera 2023b, 68). To vedie k trochu nezvyčajnej situácii, že existujú dva odlišné preklady tohto známeho textu v rodnom jazyku autora. V češtine je teda možno považovať Kunderove úvahy o hraniciach strednej Európy za „úplné“, keďže tieto dva preklady boli prevzaté z anglickej a francúzskej verzie, hoci staršia verzia publikovaná v exile nie je ľahko dostupná pre českých čitateľov.

Kvôli obnovenému záujmu o esej, najmä kvôli ruskej invázii na Ukrajinu (čo ju urobilo opäť aktuálnou) a možno zhodou okolností kvôli záujmu medzinárodných médií okolo Kunderovej smrti v júli 2023, vyšla v knižnej podobe v rôznych iných jazykoch, pravdepodobne z francúzskeho originálu. Ako príklad (ku ktorému mám osobne ľahký prístup) esej prvýkrát preložil do turečtiny E. Efe Çakmak z angličtiny s názvom *Orta Avrupa'nın Tragedisi* [Tragédia strednej Európy] a bola uverejnená v časopise *Cogito* dvadsať rokov po jej prvom vydaní (Kundera 2004), pričom knižné vydanie prekladu Ebru Erbaşovej s názvom *Rehin Alınmış Bir Batı* (Unesený Západ) z r. 2024 vychádzalo z francúzskeho originálu. Tá druhá dokonca v prvej vete reprodukovala faktickú chybu, ktorá sa odvolávala na maďarské povstanie „1956'nın Eylül ayında“ („v septembri 1956“) a už bolo vo Whiteovom preklade aj v oboch českých verziách opravené na „listopad“ (Kundera 2024, 33).

Po otvorení svojej eseje anekdotou o sovietskej invázii do Budapešti v roku 1956 začína Kundera druhú časť rečníckou otázkou (tu opäť vynecháva Slovákov, tentoraz neopravených v českej verzii): „Co je vůbec pro Maďary, pro Čechy, pro Poláky Evropa? Tyto národy byly od počátku součástí Evropy zakořeněné v římském křesťanství“ (Kundera 2023b, 28).⁶ Kundera netvrdí, že geografická Európa tvorí jednotu, ale skôr naznačuje, že to bola „dvě poloviny, jež se vyvíjely odděleně“ (2023b, 29)⁷: Západ, spojený s Rímom, katolíckou cirkvou a latinskou abecedou a Východ, spojený s Byzanciou, pravoslávnu cirkvou a cyrilikou. „Tragédiou“ dejín dvadsiateho storočia bolo narušenie tohto prirodzeného rozdelenia: „Po roce 1945 se hranici mezi touto dvoji Evropou posunula o několik set kilometrů na západ a několik národů, které se odjakživa považovaly za západní, se jednoho krásného rána probudily a konstatovaly, že se octily na Východě“ (Kundera 2023b, 29).⁸

V anglickej verzii za týmto tvrdením nasleduje poznámka pod čiarou, ktorá nie je vo francúzštine, v ktorej pripisuje časť Stredoeurópanov (a implicitne seba ako bývalého komunistu): „Odpovědnost stredo-evropských komunistů, kteří po válce vynaložili takové úsilí, aby ve svých zemích nastolili totalitní režim, je obrovská. Nikdy by se jim to však nemohlo podařit, nebýt iniciativy, úporného tlaku a mezinárodní síly Ruska [...]. A od té chvíle začal pomalý rozklad stredo-evropských režimů a stran“ (Kundera 1985b, 144).⁹

Kundera naznačuje, že predchádzajúcich 35 rokov bol svedkami mnohých pokusov týchto „unesených“ národov získať späť svoj „prirodzený“ domov na Západe, ako napríklad už spomínané maďarské povstanie v roku 1956, Pražská jar v roku 1968 a niekoľko poľských protestov: „nelze nic z toho, co se událo v zeměpisné Evropě, ani na Západě, ani na Východě, s touto řadou

⁶ V orig.: „En effet, qu'est-ce que l'Europe pour un Hongrois, un Tchèque, un Polonais? Dès le commencement, ces nations appartenaient à la parité de l'Europe enracinée dans la chrétienté romaine“ (1983, 4).

⁷ V orig.: „toujours divisée en deux moitiés qui évoluaient séparément“ (Kundera 1983, 4).

⁸ V orig.: „Après 1945, la frontière entre ces deux Europe se déplaça de quelques centaines de kilomètres vers l'Ouest, et quelques nations qui s'étaient toujours considérées comme occidentales se réveillèrent un beau jour et constatèrent qu'elles se trouvaient à l'Est“ (Kundera 1983, 4).

⁹ V orig.: „The responsibility of Central European communists who, after the war, did so much to set up totalitarian regimes in their countries is enormous. But they would never have succeeded without the initiative, the violent pressure, and the international power of Russia [...] from that point began the slow decomposition of Central European regimes and parties“ (Kundera 1984a, 96).

revolt ve střední Evropě srovnat“ (Kundera 2023b, 30).¹⁰ Tu pridáva dlhú poznámku pod čiarou vo francúzskej verzii, ktorá sa zase nevyskytuje v anglickom preklade, v ktorej pridáva objasňujúce poznámky o východnom Nemecku a Bulharsku ako o ochotných pomocníkoch Ruska pri invázii, na rozdiel od nespokojnosti Poliakov a Maďarov, ktoré pripisuje ich odlišným geopolitickým situáciám: „Osud Východního Německa má specifický charakter [...] je pouze kus Německa, jehož národní existence není nijak ohrožena [...] bych mohl vyprávět desítky historek o Polácích a Maďarech, kteří dělali možné i nemožné, aby dali najevo svůj nesouhlas s okupací a otevřeně ji sabotovali. Přidáme-li k tomu [...] nadšenou pomoc, kterou tehdy nabízelo Čechům Rakousko, a antisovětskou zuřivost, jež se zmocnila Jugoslávců, zjistíme, že s okupací Československa se náhle překvapivě zřetelně vyjevil tradiční prostor střední Evropy“ (Kundera 2023b, 30).¹¹

Podľa historických a náboženských rozdielov, o ktorých sa Kundera zmieňuje vyššie, hranica medzi východom a západom by mala byť v skutočnosti vedená stredom Juhoslávie (rozdelenie, ktoré sa násilne otvorilo, samozrejme, menej ako desať rokov po uverejnení jeho eseje). Ale v osemdesiatych rokoch bola Juhoslávia nezávislejšia od Sovietskeho zväzu a otvorejšia Západu ako ktorýkoľvek zo slovanských štátov (bola mimochodom jedinou „východoeurópskou“ krajinou, kde Kunderove romány boli vtedy voľne vydávané), a preto sám Kundera posúva civilizačnú hranicu na Východ od svojej tradičnej polohy, medzi krajinami používajúcimi cyriliku a pravoslávnyimi Srbskom a Bulharskom.

Francúzska verzia eseje má celý odsek navyše o Bulharsku hneď nižšie: „Tyto revolty totiž, podporované vším obyvatelstvem, jsou v Rusku nemyslitelné. Ale jsou nemyslitelné i v Bulharsku, zemi, která, jak celý svět ví, je nejnestabilnější částí komunistického bloku. Proč? Protože Bulharsko je od svých počátků součástí východní civilizaci, díky pravoslaví, jehož první misionáři byli ostatně Bulhaři. Důsledky poslední války tedy pro Bulhary znamenají politickou změnu, to jistě, značnou a politováníhodnou [...] ale ne takový střet civilizací, jaký představují pro Čechy, pro Poláky, pro Maďary“ (2023, 31).¹² Celý tento odsek podporuje Kunderovo tvrdenie, že neexistuje jednotná „slovanská kultúra“, a odsúva Bulharsko s nedostatkom demokratických tradícií do rovnakej pozície „inakosti“, v akej je Rusko v celej eseji. Tento komentár (jediná priama zmienka o Balkáne) však po vydaní anglickej verzie zmizol a o dôvode možno len špekulovať. Najlogickejšie asi je, že pripisovanie viny inému malému národu (len o málo väčšiemu ako Slovensko počtom obyvateľov) odvádza pozornosť od hlavného Kunderovho argumentu proti ruskému imperializmu.

V ďalšej časti (ktorou sa začína nová kapitola vo francúzskej verzii, ale je pokračovaním druhej časti v anglickom preklade, čo spôsobuje nezrovnalosti v číslovaní zvyšku eseje) sa Kundera

¹⁰ V orig.: „rien de ce qui se passe en Europe géographique, ni à l'ouest ni à l'est, ne peut se comparer avec cette chaîne de révoltes centre-européennes“ (Kundera 1983, 5).

¹¹ V orig.: „Le destin de l'Allemagne de l'Est a un caractère spécifique [...] elle, n'est qu'un morceau d'Allemagne dont l'existence n'est nullement menacée [...] En revanche, je pourrais raconter des dizaines d'histoires sur les Polonais et les Hongrois qui faisaient l'impossible pour donner à voir leur désaccord avec l'occupation et la sabotage franclement. Si on adjoute [...] l'aide vraiment enthousiaste que l'Autriche offrait alors aux Tchèques et la fureur antisoviétique qui s'empara des Yougoslaves, on constate que l'occupation de la Tchécoslovaquie fit émerger d'emblée l'espace traditionnel de l'Europe centrale avec une frappante clarté“ (1983b, 5).

¹² V orig.: „En effet, ces révoltes-là, soutenues par la totalité de la population, sont impensables en Russie. Mais elles sont impensables même en Bulgarie, pays qui, comme tout le monde sait, est la partie la plus stable du bloc communiste. Pourquoi? Parce que la Bulgarie fait partie, depuis ses origines, de la civilisation de l'Est, grâce à la religion orthodoxe, dont les premiers missionnaires étaient d'ailleurs bulgares. Les conséquences de la dernière guerre signifient donc pour les Bulgares un changement politique, certes, considérable et regrettable [...] mais non pas ce choc des civilisations qu'elles représentent pour les Tchèques, pour les Polonais, pour les Hongrois“ (1983b, 5).

odvoláva na dôležitú úlohu, ktorú zohrali spisovatelia a iné kultúrne osobnosti v stredoeurópskych revoltách v rokoch 1956 a 1968: „Toto šťastné spojenie kultúry se životem [...] vtisklo stredoeurópským revoltám znamení nenapodobiteľné krásy“¹³ (2023b, 32). Potom pridáva ďalší odsek vo francúzskej verzii, ktorý nebol zahrnutý v anglickom preklade, čo naznačuje, že kultúra postúpi svoje miesto v západoeurópskych spoločnostiach: „Co já pokládám za krásné [...] pokládá německý nebo francouzský intelektuál spíš za podezřelé. Má dojem, že tyto revolty nemůžou být autentické a opravdu lidové, podléhají-li příliš velkému vlivu kultury. [...] Proto přijali hnutí Solidarita s mnohem větší sympatií než revolty předchozí. Ovšem [...] hnutí Solidarita se ve své podstatě od těch minulých neodlišuje, je jen jejich vyvrcholením: nejdokonalejším spojením [...] lidu a pronásledované, zanedbávané či týrané kulturní tradice země“ (Kundera 2023, 32 – 33).¹⁴

Táto predstava o zmenšujúcej sa úlohe kultúry na Západe a jej považovaní za privilegovanú a elitnú aktivitu, nie za ľudovú, sa zhoduje s tvrdeniami v niektorých iných Kunderových spisoch z tohto obdobia, vrátane jeho románov. Vynechanie tejto pasáže pre anglicky hovoriacich čitateľov môže naznačovať, že pre neho je otázka kultúry v anglo-amerikej spoločnosti (najmä v Spojených štátoch, ako bude uvedené nižšie) menej významná.

V nasledujúcej časti (3. v angličtine a 4. vo francúzštine) Kundera uvádza ďalšiu definíciu strednej Európy ako „co největší rozmanitost na co nejmenším prostoru“¹⁵ a porovnáva ju s Ruskom, ktoré má „co nejmenší rozmanitost na co největším prostoru“¹⁶ (2023b, 35). To ho vedie k tomu, že svoju kultúrnu hranicu strednej Európy posúva ešte ďalej na Východ, na územie, ktoré po stáročia ovládalo Rusko: „Opravdu: nic nemohlo být střední Evropě a její vášní pro rozmanitost vzdálenější než Rusko: uniformní, uniformizující, centralizující, hroživě odhodlané přeměnit všechny národy svého impéria (Ukrajince, Bělorusy, Armény, Lotyš, Litevce a další) v jeden jediný ruský lid (nebo, jak se raději říká dnes, ve věku všeobecné slovní mystifikace, v jeden jediný sovětský lid)“ (Kundera 2023b, 36).¹⁷

Vo francúzskom origináli je tento krátky odkaz v zátvorkách jedinou priamou zmienkou o Ukrajine ako o podpore Kunderovho odmietnutia pojmu „sovietsky“ ako falošnej jednoty. V anglickom preklade ale pridáva poznámku pod čiarou konkrétne o Ukrajine, o ktorej si len málo ľudí vtedy na Západe (a možno ani v strednej Európe) uvedomilo, že má históriu a kultúru odlišnú od Ruska: „Jeden z velkých evropských národů – Ukrajinců je bezmála čtyřicet miliónů – pomalu mizí. A k této nesmírné, skoro neuvěřitelné události dochází, aniž si to svět uvědomuje“ (1985b, 145).¹⁸

¹³ V orig.: „Ce mariage heureux de la culture et de la vie [...] marqua les révoltes centre-européennes d'une inimitable beauté“ (1983, 6).

¹⁴ V orig.: „Ce que je trouve beau [...] un intellectuel allemand ou français le trouve plutôt suspect. Il a l'impression que ces révoltes ne peuvent être authentiques et vraiment populaires si elles subissent une influence trop grande de la culture. [...] C'est pourquoi ils ont accueilli le mouvement de Solidarité avec beaucoup plus de sympathie que les révoltes précédentes. Or [...] le mouvement de Solidarité ne se distingue pas dans son essence de ces dernières, il n'est que leur apogée: l'union la plus parfaite [...] du peuple et de la tradition culturelle persécutée, négligée ou brimée, du pays“ (Kundera 1983b, 6).

¹⁵ V orig.: „le maximum de diversité sur le minimum d'espace“ (Kundera 1983, 7 – 8).

¹⁶ V orig.: „le minimum de diversité sur l'espace maximale“ (ibid.).

¹⁷ V orig.: „En effet, rien ne pouvait être plus étranger à l'Europe centrale et à sa passion de diversité que la Russie, uniforme, uniformisante, centralisatrice, qui transformait avec une détermination redoutable toutes les nations de son empire (Ukrainiens, Biélorusses, Arméniens, Lettons, Lituanien, etc.) en un seul peuple russe (ou, comme on préfère dire aujourd'hui, à l'époque de la mystification généralisée du vocabulaire, en un seul peuple soviétique)“ (Kundera 1983, 8).

¹⁸ V orig.: „One of the great European nations (there are nearly forty million Ukrainians) is slowly

Tomuto predvídanému pozorovaniu sa pri nedávnom prehodnocovaní práce venovala značná pozornosť; napríklad recenzia Thomasa Schmida v *Die Zeit* odkazuje práve na túto vetu: „Je len málo esejí, které po čtyřiceti letech nejenže nestratili na aktualnosti, ale na aktualnosti dokonce nabrali. Tato sa počítá. Nikde inde ste si vtedy, roky predtým, ako sa Ukrajina stala nezávislou, nemohli prečítať takéto vety“ (2023).¹⁹ Jakub Češka v recenzii českého vydania ale varoval pred tendenciou kritikov vnímať Kunderovu „jasnozrivosť“ v súvislosti s ruskou inváziou: „Toto nedorozumění paradoxně podtrhuje literární založení eseje [...] Literárními prostředky vytvořená myšlenková perspektiva evokuje obecnou polohu lidské existence a čtenář snadno podlehně fikční slepotě: převrátí vztah příčiny a následku. Esej napsaný před čtyřiceti lety začne mylně považovat za popis současné situace“ (2023).

Odkaz na Ukrajinu bol podobne evokovaný na zadnej obálke tureckého prekladu: „Kundera sa zameriava na vzťahy ‚malých národov‘ v strednej Európe, ako sú Československo a Ukrajina, so západnou kultúrou a tvrdí, že ich kultúrne identity sú čoraz viac ohrozené“ (Kundera 2024).²⁰ Je však zvláštne, že turecký text, založený na francúzskej verzii, neobsahuje zmienku o Ukrajine ako o „miznúcom európskom národe“, a preto sa zdá, že táto (marketingová) fráza pochádza skôr z nejakého externého zdroja než zo samotnej eseje.

Kunderova jediná zmienka o ukrajinských spisovateľoch je nepriama narážka na Gogoľa, ktorá sa objavuje v citácii prevzatéj z knihy *Mesiace* [Mesiace] od Kazimierza Brandysa, ktorý poznamenáva: „Ruský úděl není součástí našeho vědomí; je nám cizí [...] Ještě dnes na mě jde hrůza z některých povídek Gogolových“ (2023b, 39).²¹ Kundera Brandýsov komentár rozširuje úvahou o Gogolovi ako predstaviteľovi úplne cudzieho a otrasného ruského sveta: „Slovo o Gogolovi zajisté nevylučují odmítnutí Gogolova umění, ale hrůza ze světa, který toto umění evokuje [...] má jiný (větší) rozměr neštěstí, jiný obraz prostoru (prostoru tak nesmírného, že se v něm ztrácejí celé národy), [...] jiný smích, jiné žití, jiné umírání“ (2023b, 39 – 40).²² Dnešní kritici čoraz častejšie považujú Gogoľa (alebo Mykolu Hohoľa) za ukrajinského spisovateľa, ktorý sa venoval písaniu v ruštine kvôli kvázikoloniálnej situácii na Ukrajine (názor, ktorý sa v anglofónnej slavistike oveľa viac rozšíril kvôli súčasným debatám o „dekolonizácii“ ukrajinskej kultúry).²³ Kým však Kundera mohol vidieť ruský útlak na národnej úrovni, nevidel ho na individuálnej úrovni v prípade Gogoľa (namiesto toho ho zaradil do rovnakej kategórie s Dostojevským, od ktorého sa distancoval vo svojej slávnej polemike s Josifom Brodským).

Esej má ešte nenápadnejší odkaz na sovietsky útlak ukrajinskej kultúry, ktorý sa objavuje len v anglickom preklade uverejnenom v časopise *Granta*. V tomto prípade sa k tejto téme dostáva okružným spôsobom prostredníctvom citátu o malbe jedného z jeho obľúbených stredoeurópskych

disappearing. And this enormous event, which is almost unbelievable, is something Europe doesn't realize!“ (1984a, 99).

¹⁹ V orig.: „Es gibt wenige Essays, die nach vierzig Jahren an Aktualität nicht nur nicht verloren, sondern sogar gewonnen haben. Dieser zählt dazu. Nirgendwo sonst konnte man damals, Jahre bevor die Ukraine unabhängig wurde, Sätze wie diesen lesen.“ To naznačuje, že pravdepodobne nemecká prekladateľka Uli Aumüller použila alebo sa odvolala aj na anglickú verziu.

²⁰ V orig.: „Kundera, Orta Avrupa'daki Çekoslovakya ve Ukrayna gibi ‚küçük ulusların‘ Batı kültürüyle ilişkilerine odaklanıyor ve kültürel kimliklerinin giderek tehdit altında olduğunu savunuyor.“

²¹ V orig.: „Le destin russe ne fait pas partie de notre conscience; il nous est étranger [...] Jusqu'aujourd'hui je suis horrifié par certaines nouvelles de Gogol“ (1983, 9).

²² V orig.: „Les mots sur Gogol n'expriment pas, bien entendu, un refus de l'art de Gogol, mais l'horreur du monde que cet art évoque [...] il possède une autre dimension (plus grande) du malheur, une autre image de l'espace (espace si immense que des nations entières s'y perdent), [...] une autre façon de rire, de vivre, de mourir“ (1983, 9).

²³ Porov. napr. Ilchuk 2021.

spisovateľov Hermanna Brocha, ktorý v 30. rokoch 20. storočia povedal: „Malířství se stalo naprosto esoterickou záležitostí, která podléhá světu muzeí; [...] je téměř pozůstatkem doby minulé“ (2023b, 55).²⁴ Kundera si toto tvrdenie sám otestoval tým, že medzi svojimi známymi urobil malý prieskum ich obľúbeného súčasného maliara; zistil, že „nikdo obľúbeného súčasného maliara nemá a že väčšina ani žiadného nezná. Ještě před třicet lety, kdy žila generace Matissova a Picassova, to je nemyslitelná situace“ (2023b, 56).²⁵

Americký preklad v New York Review of Books (a nedávne knižné vydanie Whiteovho prekladu) vynecháva celú pasáž o Brochovi a malbe, ale britská verzia vytlačená časopisom Granta (ktorá nebola nikdy znovu publikovaná) túto pasáž nielen zachováva, ale pridáva poznámku pod čiarou, že nebola vo francúzskom origináli: „Generácia Matisa a Picassa bola poslednou, ktorá mala moc zjednotiť geografickú Európu od Atlantiku po pohorie Ural, a ja môžem len využiť túto príležitosť a hlboko sa pokloniť pred ruským, ukrajinským a baltickým modernizmom, ktorý Stalin neskôr zdecimoval najkrutejším možným spôsobom“ (Kundera 1984a, 112).²⁶ V tej istej poznámke pod čiarou poznamenáva, že aj „skromní“ ľudia (t. j. neintelektuáli) si v socialistickej Československu vyzdobili svoje izby moderným umením: „čistočne preto, aby ukázali, že patria k Západu, ktorého umenie bolo v Prahe zakázané, odložené do pivníc múzeí a odsudzované komunistickými masmédiami“ (Kundera 1984a, 112).²⁷ Okrem toho, že svoje zameranie presunul z politickej represie na kultúrnu represiu na Ukrajinu a v pobaltských štátoch, Kundera tu poznamenáva, že samotní ruskí umelci trpeli sovietskym režimom (inde sa tomuto stanovisku vyhýba).

Predtým v tej istej časti (8. v angličtine, 9. vo francúzštine) má britská verzia ďalšiu rozsiahlu poznámku pod čiarou, ktorá sa inde neobjavuje. V diskusii o tom, čo zjednocuje európsku kultúru, Kundera uvádza: „V Novoveku [...] postoupilo náboženství své místo kultuře, která se stala realizací svrchovaných hodnot, v nichž se evropské lidství poznávalo, definovalo, identifikovalo“ (2023b, 54).²⁸ K tomu pridáva poznámku pod čiarou porovnávajúcu úlohu kultúry v Európe a Spojených štátoch a naznačuje, že v americkom kontexte kultúra neplní národnú „reprezentatívnu“ funkciu, a preto sú Američania ešte menej schopní pochopiť tragédiu strednej Európy, než sú Západoeurópania: „Amerika sa zrodila približne v rovnakom čase ako Európa modernej éry; Amerika je „dieťaťom“ modernej éry. Napriek tomu sa mi zdá, že definícia moderného ducha ako obdobia, keď sa kultúra stáva stelesnením najvyšších hodnôt, podľa ktorých sa Európania chápu, definujú, identifikujú ako Európania, úplne neplatí pre Ameriku. V samotných základoch Ameriky nie sú postavy ako Descartes alebo Cervantes, Pascal alebo Rembrandt. Jeho kultúra zostala dlho provinčná a čo je najdôležitejšie, bez akejkoľvek reprezentatívnosti. Mozart stelesňoval samotného ducha Rakúska, tak ako Dvořák symbolizoval českú vlasť [...] Faulkner [...] si nikdy

²⁴ V orig.: „La peinture est devenue une affaire totalement ésotérique et qui relève du monde des musées; [...] elle est presque le reliquat d'une période passée“ (1983, 17).

²⁵ V orig.: „Personne n'avait un peintre contemporain préféré et que la plupart n'en connaissaient même aucun. Voilà une situation impensable, il y a encore trente ans, quand la génération de Matisse et de Picasso était en vie“ (1983, 17 – 18).

²⁶ V orig.: „The generation of Matisse and Picasso was the last which had the power to unify Geographic Europe, from the Atlantic to the Ural Mountains, and I can only seize this occasion to bow deeply before Russian, Ukrainian and Baltic modernism, which later was wiped out in the cruellest possible fashion by Stalin.“ Táto pasáž sa neobjavila v žiadnom z dvoch českých prekladov, takže preklady autora tohto článku do slovenčiny v tomto a nasledujúcich odsekoch sú len informatívne.

²⁷ V. orig.: „partly to show that they belonged to a West whose art had been forbidden in Prague, placed in the cellars of museums and denounced by the communist mass-media“.

²⁸ V orig.: „Dans les temps modernes, [...] la religion ceda la place à la culture, qui devint la réalisation des valeurs suprêmes par lesquelles l'humanité européenne se comprenait, se définissait, s'identifiait“ (1983, 17).

nemohol nárokovat takú „reprezentatívnosť“. To je dôvod, prečo Amerika nemôže reagovať ako Európa „silným pocitom utrpenia“ na prechod z veku kultúry do inej éry, v ktorej „kultúra postúpi svoje miesto“.²⁹

Záver tejto poznámky pod čiarou tak zvýrazňuje tému stiahnutia kultúry z jej spoločenskej funkcie, ktorú Kundera použil aj v novom podtitule britskej verzie (*Culture Bows Out*). V ďalšej poznámke pod čiarou prirovnáva novinárov k spisovateľom a poznamenáva, pričom odsudzuje rast masmédií, že „Európan je na túto zmenu citlivejší ako Američan“.³⁰ Je zaujímavé poznamenať, že v tom istom preklade v *New York Review of Books* bola prvá z týchto poznámok úplne vymazaná a druhá bola drasticky skrátená. Kundera si možno uvedomil, že by bolo kontraproduktívne publikovať esej zameranú predovšetkým na amerických čitateľov, pričom tvrdil, že Amerika „nemôže reagovať ako Európa“ na miznutie kultúry ako „najvyššej hodnoty“.

Ako v pôvodných publikáciách, aj v nových vydaniach Kundera textovými rozdielmi znemožnil stanoviť jednu verziu ako definitívnu. Ani rodný jazyk spisovateľa (česťina), ani pôvodný jazyk textu (francúzština) nemožno považovať za úplne „autentický“, rovnako ako ani jeden z anglických prekladov nemožno označiť za úplne smerodajný. Ak neexistuje skutočný „originálny“ text, nie je možné vytýčiť definitívne hranice pre strednú Európu, túto „ríšu“ definovanú nie politickými hranicami, ale spoločným „osudom“. Táto esej, ktorá spochybňuje politické predpoklady z obdobia neskorej studenej vojny, svojimi doplneniami a vynechaniami tak spochybňuje zaužívané spojenie medzi textom a jeho národným alebo jazykovým kontextom. A predsa namiesto obviňovania Kunderu z nedôslednosti či autocenzúry môžeme jeho selektívne používanie prekladu vnímať ako boj proti všetkým, ktorí chceli zdôrazniť skôr politickú než (pre neho dôležitejšiu) kultúrnu „tragédiu“ rozdelenej Európy.

SUMMARY

Kundera's essay *Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale* (1983) attempted to redraw the Cold War boundaries of Europe, arguing that the 'small nations' of Central Europe were historically Western but had been "kidnapped" by Russia into an alien Eastern culture. Its English translation was published in two versions – *A Kidnapped West or Culture Bows Out* and *The Tragedy of Central Europe* (1984) – each subtly adjusting the boundaries between Central, Western, and Eastern Europe. In Czech, there are also two distinct versions: one based on the English translation, published by an émigré journal as *Únos Západu* (1985), and a more recent translation from the French original in book format, *Unesený Západ* (2023). Kundera's essay has gained renewed relevance and critical interest since the Russian invasion of Ukraine. However, due to the variations between the different versions, it does not offer definitive borders for the region.

²⁹ V orig.: „America was born at about the same time as the Europe of the modern era; America is the 'child' of the modern era. Nevertheless, the definition of the modern era as the period when culture becomes the embodiment of the supreme values by which Europeans understand themselves, define themselves, identify themselves as European, does not seem to me to apply entirely to America. There are no such figures as Descartes or Cervantes, Pascal or Rembrandt in the very foundations of America. For a long time its culture remained provincial and, most important, without any representativeness. Mozart embodied the very spirit of Austria, just as Dvorak symbolized the Czech homeland [...] Faulkner [...] could never claim such a 'representativeness' for himself. That's why America cannot respond as Europe does with a 'strong sense of distress' to the passage from the age of culture to another era in which 'culture bows out'“ (1984a, 110).

³⁰ V orig.: „A European is more sensitive to this change than an American“ (Kundera 1984a, 111).

LITERATÚRA

- Abrahám, Samuel – Reichardt, Adam. 2023. Kundera's homecoming: An interview with Samuel Abrahám. In: *Eurozine*, 27 october. <https://www.eurozine.com/kunderas-homecoming/> [01. 12. 2024].
- Češka, Jakub. 2020. Emoční zakotvení poetiky Milana Kundery. In: *Slovo a slovesnost* 81/2, 126 – 144.
- Češka, Jakub. 2023. Soumrak Evropy (Ke knize Milana Kundery Unesený Západ). In: *Souvislosti* 34/4. <http://souvislosti.cz/clanek.php?id=3117> [01. 12. 2024].
- Darovec, Peter. 2023. Princíp neistoty Milana Kunderu. In: *Knižná revue* 7/8, 28 – 30.
- Ilchuk, Yuliya. 2021. *Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identity*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kubíček, Tomáš. 2022. Smysl střední Evropy. In: Kubíček, Tomáš (ed.): *Únos Západu aneb laboratoř soumraku*. Brno: Moravská zemská knihovna, 7 – 12.
- Kundera, Milan. 1983. Un occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale. In: *Le Débat* 27, 3 – 22.
- Kundera, Milan. 1984a. A Kidnapped West or Culture Bows Out. In: *Granta* 10, 93 – 118.
- Kundera, Milan. 1984b. The Tragedy of Central Europe. In: *New York Review of Books*, 26 april, 33 – 38.
- Kundera, Milan. 1985. Únos Západu. In: *150000 Slov*, 4/10.
- Kundera, Milan. 1986. Únos Západu. In: *Proměny*, 23/1, 134 – 147.
- Kundera, Milan. 2004. Orta Avrupa'nın Trajedisi. In: *Cogito* 39, 136 – 154.
- Kundera, Milan. 2021. *Un Occident kidnappé*. Paris: Gallimard.
- Kundera, Milan. 2023a. *A Kidnapped West: The Tragedy of Central Europe*. New York: Harper.
- Kundera, Milan. 2023b. *Unesený Západ*. Brno: Atlantis.
- Kundera, Milan. 2024. *Rehin Alınmış Bir Batı: Ya da Orta Avrupa'nın Trajedisi*. Istanbul: Can Yayınları.
- Schmid, Thomas. 2023. Der vergessene Raum hinter dem Eisernen Vorhang. In: *Die Zeit*, 19 december. <https://www.zeit.de/2023/53/der-entfuhrte-westen-milan-kundera-essay> [01. 12. 2024].
- Zelenka, Miloš. 2024. Střední Evropa mezi Západem a Východem (recenze). In: *Stredoeurópske pohľady* 6/1, 141 – 144.
- Žilka, Tibor. 2023. Stredoeurópanstvo Milana Kunderu. In: *Fraktál* 6/3 – 4, 108 – 114.

KONTAKT

prof. Dr. Charles Sabatos, Ph.D.
Yeditepe University
English Language and Literature Dept.
26 Ağustos Yerleşimi
34755 Kayışdağı
Istanbul
Turkey
charles.sabatos@gmail.com